

השואה בטרנסניסטריה: הרצח והתגובה היהודית

דליה עופר

מבוא

טרנסניסטריה, יחידה פוליטית שיצרו הנאצים, היא אזור המשתרע על פני כ- 40,000 קילומטרים רבועים וממוקם בין שני נהרות, הדנייסטר והבוג, בפינה הדרומית של הרפובליקה הסובייטית של אוקראינה. היא התקיימה במשך כשנתיים וחצי, מאוגוסט 1941 ועד מרס 1944, אז נכנס הצבא האדום לאזור ושחרר אותו. יצירת טרנסניסטריה - שם שטבע היטלר - ייצגה את שאיפת הנאצים לפצות את רומניה על מחוזות טרנסילבניה ודרום דוברוג'ה, שעברו לידי הונגריה ובולגריה. בוקובינה ובסראביה, שני האזורים שאליהם פלשה ברית המועצות וסיפחה ביוני 1940, הוחזרו לרומנים לאחר נסיגת הצבא האדום.

קורות השואה בטרנסניסטריה, כבמקומות אחרים באירופה, ממצגות את קורותיהם של מבצעי הפשעים ושל הקורבנות גם יחד. בין מבצעי הפשעים העיקריים בטרנסניסטריה היו הצבא הרומני והמשטרה הרומנית. פעולותיהם נבעו מן המצב הפוליטי החדש שנוצר עם פרוץ המלחמה נגד הסובייטים. האנטישמיות הלאומית ברומניה הוקצנה בשל המלחמה ובשל השאיפות הלאומיות הפרועות. יון אנטונסקו, הדיקטטור הרומני, האמין כי אפשר לממש את החלום בדבר "רומניה הגדולה החדשה", שנולד בקיץ 1940 באמצעות ברית עם הנאצים ובעזרת מעורבות ישירה במבצע ברברוסה. לאוכלוסייה היהודית בבסראביה, בבוקובינה ובטרנסניסטריה לא היה מקום ב"רומניה הגדולה" הזאת. אולם אי-אפשר להבין את גורל יהודי רומניה בלי לקחת בחשבון את הרציחות ההמוניות שביצעו יחידות האיינזצגרופן הנאציות בשבועות הראשונים למלחמה בסובייטים. מנקודת מבט זו, תולדות היהודים בטרנסניסטריה ממחישות את הצטלבותם של מניעים שונים שכוונו כולם למטרה אחת: היפטרות מן היהודים והריגתם. עם הרוצחים נמנו לא רק הרומנים והנאצים, אלא גם הגרמנים המקומיים (Volksdeutsche) והאוקראינים, ששיתפו פעולה בתהליך ההשמדה ממניעים אנטישמיים מובהקים. גם לרגשות אנטי-בולשוויקיים נודע תפקיד מרכזי, שכן היהודים היו מזוהים עם המשטר הקומוניסטי. על גורמים אלו יש להוסיף את האדישות לאובדן חיי אדם, ובייחוד חיי יהודים, בעקבות הסבל הכללי ומספרם הרב של חללי המלחמה (הצבא הרומני איבד כ- 70,000 חיילים בזמן המצור והקרב על אודסה).

בטרנסניסטריה היו המדיניות הרומנית של גירוש יהודים מאזורים מסוימים ו"הפתרון הסופי" הנאצי "מוצלחים" פחות משהיו בחלקים אחרים של מזרח אירופה: 40 אחוזים מן המגורשים שרדו. אולם גילויי האכזריות באזור זה בולטים בעוצמתם. אמנם לא היו בטרנסניסטריה תאי גזים ולא היה מאומה דוגמת מפעלי המוות של טרבלינקה, סוביבור, בלז'ץ, אושוויץ ומיידנק,

אך מעשי הריגה מכוונים באמצעות הרעבה, מחנות כפייה שבהם הועבדו אנשים בפרך עד מוות, רציחות המוניות בריות וכל שאר מרכיבי השואה – כל אלה התקיימו גם התקיימו בה. בתיאור גורל היהודים בטרנסניסטריה יש לתת את הדעת על שני שלבים: גורל האוכלוסייה היהודית המקומית וגורלם של המגורשים, בעיקר מבסראביה, מבוקובינה ומדורהוי, אשר כשלעצמם לא היו אלא שרידי קהילותיהם. המאורעות שהתרחשו ברומניה משקפים את הנסיבות ואת הסוגיות העיקריות הקשורות בשואה: היהודים כקבוצה בודדו וסומנו כמיועדים למוות. גטאות, מחנות עבודה ומרכזי מוות הוקמו. בטרנסניסטריה, בניגוד לאזורים אחרים במזרח אירופה, היו האוכלוסיות של הגטאות והמחנות מורכבות ברובן ממגורשים, שהיו זרים מוחלטים באזור ולא הבינו כלל את שפתה של האוכלוסייה המקומית דוברת האוקראינית. כל רכושם של המגורשים שהובאו לטרנסניסטריה נלקח מהם; הם היו חסרי כול, נטולי אמצעי מחיה ולא מאורגנים. אולם הקהילה היהודית לא פורקה לחלוטין. ככל שהלך והתבהר כי התארגנות היא הסיכוי היחיד להישרדות, החלו הגורמים החזקים בקרב המגורשים לארגן את אחיהם לכדי קהילה. יחידים שהצליחו להבריח עמם כסף הקימו ארגונים לעזרה ולסיוע עצמי וסייעו להשליט מידה של סדר בגטאות ובמחנות שהוקצו להם. בעיותיהם של מנהיגים יהודים רבים בטרנסניסטריה, שהיו חצויים בין התחייבויותיהם לשלטונות הרומניים ובין מחויבותם לאחיהם, היו דומות לבעיותיהם של ראשי היודנראט בפולין ובחלקים נוספים של אירופה. אבל למרבית המחנות והגטאות שהוקמו בטרנסניסטריה הגיעו האנשים ממקומות שונים ומרקע שונה, ולפיכך לא היה להם גרעין של התארגנות קהילתית ממשית מלכתחילה. משימתם הראשונה, לתפיסתם, הייתה להקים קהילה המצטיינת בתחושה מסוימת של זהות ושל נאמנות.

לאור כל האמור לעיל אפשר לראות את תולדות האסון בטרנסניסטריה כתולדות השואה בזעיר אנפין, אף שהוא טומן בחובו גם כמה מרכיבים ייחודיים. כאמור, הרומנים, ולא הגרמנים, הם שביצעו את מרבית מעשי ההרג. רומניה העצמאית הייתה בת בריתה היחידה של גרמניה שהייתה מעורבת ישירות ברציחות ההמוניות (המיליציה הקרואטית הייתה מעורבת אף היא במעשי הרג המוניים של יהודים ושל סרבים, אולם בקרואטיה שלטה ממשלת בובות שכוננו הנאצים). אף שהממשלה והצבא הרומניים החלו לצעוד בנתיב "הפתרון הסופי" בלהט רב, מרגע שחדל הניצחון הנאצי להיראות ודאי, הם החלו להפגין הססנות ולבחון את האפשרויות העומדות לפניהם. ככלל, רומניה אימצה מדיניות עצמאית ביחס לבעלות ברית אחרות של גרמניה, כפי שמעידה "המדיניות היהודית" שלה. הממשלה התנגדה לתביעות הנאצים לגרש את יהודי רומניה הוותיקים (מאזור הרגאט) למוקדי ההריגה בפולין. במובן זה הושפע גורל היהודים ברומניה, ובמידה פחותה גם בטרנסניסטריה, משיקולים פוליטיים ומדיניים.

תמורות פוליטיות אלו ועובדת קיומה של קהילה יהודית מבוססת ברומניה (למרות הפגיעות הכלכליות הניכרות וההשפלות שנאלצה לספוג) סיפקו מרחב לפעולות הצלה בטרנסניסטריה. שני גורמים נוספים מסבירים את ייחודו של מקרה טרנסניסטריה: חוסר הסדר הכללי ששרר בקרב פקידי הממשל ונושאי המשרות הרומנים והיעדר תוכנית שיטתית לחיסול היהודים, מצד אחד, והשימוש הנורמטיבי בשוחד בקרב הפוליטיקאים והפקידים הרומנים, מצד אחר. גורמים אלו אפשרו למנהיגות היהודית לגבש אסטרטגיית סיוע והצלה בעבור טרנסניסטריה. מאביב 1942 (שנה כמעט לאחר שהחלו מעשי הרצח ההמוניים, ולא יותר משישה חודשים לאחר שבוצעו מרבית הגירושים) החל להגיע סיוע בצורות שונות ליהודים שבטרנסניסטריה. אף שהגיע באיחור ולא היה נרחב דיו, הייתה בו תרומה חשובה להישרדות חלק גדול מהיהודים. שום קהילה יהודית אחרת תחת השלטון הנאצי לא זכתה לסיוע מסיבי מעין זה. בעמודים הבאים יתוארו החיים בגטאות ובמחנות בטרנסניסטריה, נקודות הדמיון והשוני ביחס להשתלשלות השואה ככלל והמקרה הפרטי המיוחד של טרנסניסטריה.

גורל היהודים המקומיים

על-פי נתוני מיפקד שנערך בשנת 1926, האחרון שנערך טרם המלחמה, היו בטרנסניסטריה 2,495,000 תושבים: 1,070,000 אוקראינים, 710,000 רוסים, 300,000 יהודים, 290,000 רומנים (מולדבים) ו-125,000 גרמנים. נוסף על כך היו בה קבוצות קטנות של ליטאים, בולגרים, יוונים, ארמנים וצוענים. יותר ממחצית מיהודי טרנסניסטריה, כ-180,000 מהם, התגוררו באודסה, העיר הגדולה ביותר באזור, שמנתה כ-600,000 תושבים. ערים אחרות היו קטנות בהרבה, ומנו בין 7,000 ל-30,000 נפש כל אחת. בחלקן היו היהודים המקומיים קבוצת הרוב. מרבית האוכלוסייה האוקראינית הלא-יהודית הורכבה מאיכרים שחיו בכפרים קטנים.

כיוון שרק יהודים מקומיים ספורים נמלטו על נפשם, אין בנמצא עדויות רבות באשר לגורלם מרגע שהארמיה הגרמנית ה-11 והארמיה הרומנית ה-3 חצו את נהר הדנייסטר ב-15 ביולי 1941, בעקבות נסיגתו החפוזה של הצבא האדום. במהלך משפטו סיפק אוטו אולנדורף, מפקד איינזצגרופה D שפעלה באזור בסיוע הגדודים הרומניים, מידע על ההתרחשויות. על-פי תיאורו חולק האזור לאיינזצקומנדוס (Einsatzkommandos) 10a-b, 11a-b ו-12, אולם בדיווח אין כל הבחנה בין מעשי ההרג בבסראביה ובבוקובינה הצפונית לרציחות בטרנסניסטריה. הדוחות מתארים מבצע רציף אחד – מהשלב הראשון להריגה בטרטוריות הסובייטיות, עבור להשמדה שהתנהלה לאחר שהגרמנים חצו את הדנייסטר ועד המבצע האחרון בחצי האי קרים (המצור על אודסה הוטל על כוחות הצבא הרומניים, בסיועם של הכוחות הגרמניים). איינזצגרופה D הגיעה לקרים בספטמבר 1941, אולם איינזצקומנדו

12 התעכב במשך כמה חודשים. גל הרציחות הראשון גבה מחיר כבד בחיי יהודים: בתוך שישה שבועות בלבד מצאו את מותם 50,000-60,000 מהם. גל רציחות שני לא איחר לבוא. ב-30 באוגוסט 1941 התכנסו קציני צבא גרמנים ורומנים בטיגיניה כדי לחתום על הסכם בנוגע לשליטה בטרנסניסטריה. הרומנים נטלו פיקוד על המינהל האזרחי, והותירו בעינה את החלוקה האדמיניסטרטיבית של האזור לנפות כפי שהתוו הסובייטים. באשר להסדרי הביטחון, הוצב כוח אבטחה רומני מיוחד בטרנסניסטריה. אחת ממטרותיו העיקריות הייתה שמירה על ביטחון הפנים בשיתוף עם הז'נדרמריה המקומית. השליטה הצבאית נותרה בעיקרה בידיים גרמניות, אף כי הצבא הרומני נשאר בטרנסניסטריה. כמו כן הוקמה מליציה אוקראינית ששיתפה פעולה עם שאר כוחות הביטחון. אף שהרומנים הכריזו ריבונות על טרנסניסטריה, למרות הצעות גרמניות רבות הם מעולם לא סיפחו אותה בפועל. בעבור אנטונוסקו, לא הייתה טרנסניסטריה מעולם חלק מן "המולדת הגדולה", אלא קלף מיקוח לצורך הסדרים טריטוריאליים קבועים בעתיד. מנקודת המבט של היהודים, שיתוף הפעולה בין כוחות הכיבוש והשיטור הגרמניים, הרומניים והאוקראיניים טמן בחובו את אופי השואה באזור הזה: רצח היהודים המקומיים בוצע בידי כל הארגונים הללו גם יחד.

עם כיבוש אודסה (באוקטובר 1941) החל גל הרציחות השני. כ-20,000 עד 30,000 יהודים מבין 80,000 היהודים שנותרו באודסה לאחר הפינוי הסובייטי מצאו את מותם. מעשי ההריגה האלה בוצעו ב-23-24 באוקטובר בידי הצבא הרומני בתואנה כי היהודים אחראים למעשי טרור ולפעולות חבלה בעיר. 35,000-40,000 היהודים הנותרים הוכנסו לגטו בתנאים מחרידים.

גל הריגות שלישי החל כשגורשו היהודים מאודסה למחנות באזור ברזובקה. האזור הזה היה מאוכלס בצפיפות בגרמנים מקומיים, ובתוך שנה אחת נרצחו מרבית היהודים בו. כזה היה גם גורלם של שאר היהודים בחלקה הדרומי של טרנסניסטריה. מבין 210,000 היהודים המקומיים בטרנסניסטריה (אם לוקחים בחשבון שכ-90,000 התפנו מאודסה וממקומות אחרים עם הסובייטים) נרצחו כ-80 אחוזים במהלך ששת החודשים הראשונים לכיבוש. הריגתם הייתה חלק מן "הפתרון הסופי". הם נרצחו באותן שיטות – קרי ירי – ששימשו את כל האיינזצגרופן בטרטוריות הסובייטיות הכבושות. בעקבות הגל הגדול הראשון של מעשי אכזריות ורצח סומנו היהודים ובודדו, רכושם נלקח מהם, ולבסוף הם גורשו ונרצחו (צו מס' 23 מיום 11 בנובמבר 1941).

פעולות אלו עלו בקנה אחד עם המודל שפיתחו הנאצים בפולין. אופיו הייחודי של מקרה טרנסניסטריה בא לידי ביטוי בתפקיד המרכזי שמילאו הרומנים והגרמנים המקומיים במעשי ההרג. בניגוד למיעוטים משתפי פעולה אחרים, דוגמת האוקראינים בשאר חלקי אוקראינה הכבושה או הליטאים ששימשו כוחות עזר לאיינזצגרופן, כאן היו משתפי הפעולה המתכננים,

היוזמים והמבצעים גם יחד. הכוחות האוקראיניים היו למעשה זרוע מבצעת של האס-אס, והרומנים תרמו את הצבא ואת יחידות האבטחה הממלכתיות שלהם. המתקפה על האוכלוסייה היהודית המופתעת הייתה מהירה ואכזרית. לא היה כל מפלט, ולא היה זמן להתכונן או להסתתר. האוכלוסייה היהודית מחוץ לאודסה חייתה בערים בינוניות וקטנות ובכפרים. אולם גם האוכלוסייה היהודית הגדולה של אודסה נותרה המומה לחלוטין עם פינוי מחציתה. היהודים הנותרים היו שרויים בבלבול, ובהיעדר הנהגה היו נתונים לחלוטין לחסדי כובשיהם. אלו הנהיגו בלא שהות צעדי ענישה נרחבים (23-24 באוקטובר) נגד היהודים, שנחשבו לגרעין השלטון הבולשוויקי. הסתערות זו ניזונה מן האנטישמיות העמוקה שרווחה ברומניה ואף העניקה לה תוקף; בד בבד היה בה אישור לרגשות הלאומניים הקיצוניים ולתחושות הניצחון של הצבא הרומני, שאיבד כה רבים מחייליו במצור על אודסה.

בגטו באודסה, שהתקיים לא יותר משבועות אחדים והיה מוכה עוני ומחלות, לא היו אפשרויות רבות לעזרה עצמית או להתנגדות. האוכלוסייה הלא-יהודית באודסה ככלל חוותה כיבוש מתון יותר מאחיה שהיו נתונים תחת כיבוש גרמני ישיר בשאר חלקי אוקראינה. לאחר החודשים הראשונים לכיבוש ניסתה האדמיניסטרציה הרומנית להשיב את החיים למסלולם, אך בשלב הזה כבר גורשו היהודים ורובם מצאו את מותם.

הגירושים לטרנסניסטריה

על-פי מפקד התושבים שנערך ב-1930, היו 206,958 יהודים בבסראביה ו-107,975 בבוקובינה – 314,933 יהודים בסך הכול. אבל במפקד שנערך ב-1 בספטמבר 1941 עמד מספר היהודים בשני האזורים על 126,434. מה קרה לשאר 188,499 היהודים? כ-30,000-40,000 יהודים ברחו עם הסובייטים (כמה מהם נתפסו שוב באודסה). כ-150,000-160,000 נרצחו. איינזצגרופה D הייתה אחראית לאזור בסראביה, שכלל את הקהילות היהודיות הגדולות של קישינב ובלז. אולם את מרבית מעשי ההרג ביצעו הצבא הרומני והיחידות הנספחות. אותם יהודים ששרדו את מעשי הטבח של קיץ 1941 נכלאו בארבעה מחנות בבסראביה ובשני מחנות נוספים בבוקובינה הצפונית (כ-64,000 איש), וזמן קצר לאחר מכן גורשו לטרנסניסטריה.

הגירושים המאורגנים העיקריים לטרנסניסטריה החלו ב-6 באוקטובר 1941 ונמשכו עד ינואר 1942. חלק הארי מבין 118,847 היהודים מבסראביה, מבוקובינה ומדורהוי גורשו לקצה הצפוני של טרנסניסטריה, שהעיר הראשית בו הייתה מוגילב. גל הגירושים השני, שכלל את 4,650 היהודים הנותרים, התנהל בקיץ 1942, וגל שלישי, שכלל 2,238 מגורשים - בספטמבר 1942. בגל זה גורשו יהודים ממרכז רומניה (אזור הרגאט) שנענשו על מה שהשלטונות כינו פשעים פוליטיים. במהלך שנת 1943 גורשו כמה מאות יהודים

לטרנסניסטריה כצעד עונשין, ביניהם המנהיג הראשי של יהודי רומניה, ד"ר וילהלם פילדרמן, שגורש לגטו במוגילב ביולי 1943. מספרם הכולל של היהודים שגורשו עלה על 130,000. היחס הבלתי-אנושי והתנאים המחרידים שמהם סבלו המגורשים מתוארים לפרטים ביומנים, בספרי זיכרונות ובדוחות שונים. גודל האכזריות האנושית, הצעדים שננקטו כדי להשפיל אלפי חפים מפשע, הסבל הנורא שנאלצו לחוות היהודים המגורשים – כל אלה מעוררים זעזוע עמוק. הדרכים לטרנסניסטריה היו זרועות גופות שטרם נקברו או לחלופין כוסו בשלג. את הגירושים לטרנסניסטריה ניתן בהחלט לכנות "מצעדי מוות".

קבוצת המגורשים בגל הראשון היא שכוננה את דפוסי החיים בטרנסניסטריה. באופן כללי אפשר לחלק את המגורשים לשלוש קבוצות: יהודים שחיו תחת שלטון סובייטי בבסראביה ובבוקובינה הצפונית מאז יוני 1940; יהודים שנותרו תחת שליטה רומנית בדרום ובוקובינה; ויהודים מדורווי, אזור במרכז גרמניה שסופח מבחינה מנהלית לבוקובינה בשנת 1938.

אותן קהילות יהודיות שהיו נתונות תחת שלטון סובייטי איבדו זה מכבר את מרבית מאפייניהן המבניים. הסובייטים ביטלו את המוסדות החברתיים והפוליטיים היהודיים, וגירשו כמה מן המנהיגים לסיביר. מבחינה כלכלית, איבד המעמד הבינוני היהודי את מרבית הונו, והקהילה ככלל סבלה ממצוקה כלכלית. קהילות אלו נחלשו, למעשה, עוד בטרם פרצה המלחמה. עם זאת, ניכר הבדל מהותי בין הקבוצה הראשונה לקבוצה שנייה, שניתן לייחסו למאורעות שחוו במהלך החודשים הראשונים למלחמה – רציחות המוניות וריכוז במחנות ובגטאות בבסראביה ובבוקובינה. ביולי ובאוגוסט 1941 החלו הרומנים לגרש יותר מ-38,000 יהודים לטרנסניסטריה, אולם הצבא הגרמני ופיקוד האיינזצגרופה D הביעו התנגדות עזה, שכן הגירושים הפריעו לפעילותם. הרומנים קיבלו הוראה לחדול ממעשי הגירוש הבלתי-מתוכננים והיהודים הופנו בחזרה אל האזור שממזרח לנהר דנייסטר. באותה עת הייתה כבר איינזצגרופה D עסוקה ברצח היהודים המקומיים. כ-4,000 מבין כ-25,000 היהודים שהגיעו לגדה המזרחית של הדנייסטר קיפחו את חייהם בצעדות הכפויות הלך ושוב מטרנסניסטריה, או לחלופין נרצחו בידי האיינזצקומנדו 10b, שפעל בסמוך למוגילב. המגורשים המוחזרים רוכזו במחנות, שם פגשו מגורשים יהודים נוספים שנעצרו בטרם חציית הנהר. יהודים אלה חיו בתנאים מחרידים, חסרי כול, תחת אימת החיילים הרומנים. רבים מהם איבדו את משפחותיהם ברציחות או בצעדות.

עד תחילת הגירושים באוקטובר 1941 לא סבלו יהודי בוקובינה הדרומית ודורווי מן המלחמה ישירות. נחסכו מהם מעשי הטבח ופעולות הנקם של האוכלוסייה הרומנית המקומית. כשהוכרז צו הגירוש עדיין התגוררו יהודים אלו בבתיהם. היה להם זמן להתכונן לפינוי, ולפיכך יכלו לקחת עמם מזון, בגדים, כסף ותכשיטים. מרביתם יצאו למסע הכפוי עם משפחותיהם, ואחדים אף הצליחו לשכור עגלות, קרונות ואמצעי תחבורה אחרים כדי להקל על הצעידה הממושכת.

המגורשים בטרנסניסטריה: המסגרת הכללית

קיימות עדויות מעטות בלבד באשר לתכנון או להכנה כלשהם מצד השלטונות הרומניים ביחס לשאלת שיכון המגורשים. ב- 11 בנובמבר פרסם המושל הרומני של טרנסניסטריה את צו מס' 23 בדבר ארגון חיי היהודים, והוא הפך ל"חוקת" הגטאות והמחנות. על-פי הצו הוגבלו היהודים לאותם כפרים ועיירות שבהם התגוררו קודם לכן יהודים מקומיים או רוסים. הז'נדרמאר המקומי הוסמך לבחור את מקומות היישוב. כמו כן הגביל הצו את תנועתם של היהודים וקבע כי עליהם לעבוד לפרנסתם בעבודות כפייה למען השלטונות (סעיף 7 בהסכם טיגיניה התייחס לעבודות כפייה של יהודים בעבור הצבא הגרמני). שכר נקוב של מארק אחד ליום נקבע לפועלים הפשוטים, ושני מארקים ליום לאנשי מקצוע ולמומחים, ונקבע שישולם בקצבאות מזון מטעם השלטונות.

הצו דן גם במבנה הפנימי של הקהילה (שכונתה "קולוניה"). כל קהילה הייתה צריכה לבחור "ראש" מבין המגורשים שישמש דובר, בחירה שדרשה את אישורו של פרטור המחוז (לרוב קצין רומני). "ראש הקהילה" היה אחראי אישית למילוי כל דרישות העבודה שקבעו השלטונות הרומניים ולהקצאת עובדים למשימות שונות, חלקן מפרכות ביותר. העובדים חולקו לקבוצות בנות 20 איש, ולכל אחת מהן מונה ראש קבוצה שגם מינויו דרש את אישור הפרטור.

צו מס' 23 לא היה אלא תרמית. הוא יצר את הרושם כי קיימת מדיניות רומנית ברורה ביחס ליהודים בטרנסניסטריה והתייחס למה שאפשר לתפוס כ"חיי השגרה" של מגורשים בתנאי מלחמה. אולם, אף שהצו דן במרכיבים של חיי היומיום – כגון מגורים, אספקת מזון, עבודה והתארגנות עצמית – למעשה הוא התעלם כליל ממצבם החומרי והפיזי של המגורשים. היהודים האלה לא מסוגלים היו לנהל חיי שגרה. הם היו זקוקים לבתי חולים ולסיוע רפואי בסיסי, למזון ולבגדים, לבתי יתומים וכיוצא באלה. תחת זאת הם הוצעדו אנה ואנה בלא כל מטרה, מגטו אחד למשנהו וממחנה למחנה, מקומות שלא היו בהם ולו תנאים בסיסיים לאכלוסם. אפילו בחירת ה"מנהיג", ראש הקהילה, הייתה אחיזת עיניים.

גם העניין של מדיניות יהודית מוגדרת היה מעורפל ביותר. עתידה של טרנסניסטריה עצמה היה לוט בערפל: אם לא תישאר בחזקת רומניה, הרי הצורך להתכונן לעתיד הוא גורם שולי. היהודים בטרנסניסטריה לא היו אלא גורם אחד מני רבים שאפשר לנצל להפקת תועלת. בכל מקרה, לא היו היהודים המגורשים אמורים לשוב לרומניה. לפיכך, בעבור הרומנים, בניגוד לגרמנים, לא היה רצח יהודים מטרה כשלעצמה, אלא תוצר של הנסיבות.

כשהגיעו שיירות היהודים לטרנסניסטריה הן מצאו אזור שהוחרב בידי הגדודים המתקדמים והופצץ קשות. בכפרים ובעיירות שבהם הוקמו הגטאות (גטאות הוקמו, על-פי-רוב, בתוך כפר או עיירה, בעוד מחנות מסוגים שונים מוקמו מחוץ למקומות היישוב הרגילים) היו רבים

מן המבנים, כמו גם הכבישים ומסילות הרכבת, הרוסים. ליהודים שהגיעו בשיירות לא היו מקומות מגורים או אמצעים לקניית מזון. בעליבותם ובחזותם המפחידה איימו על האוכלוסייה המקומית ועוררו בהם פחד וסלידה. המחסור במצרכים חיוניים הוחמר שבעתיים בשל מעשי הביזה שביצעו החיילים הרומנים.

כיוון שהעיירות והכפרים בחלקה הצפוני של טרנסניסטריה היו קטנים ביותר, היהודים פוזרו בהם בקבוצות קטנות. במחוז מוגילב, למשל, פוצלו היהודים ל-53 גטאות ולמחנה אחד. רק 9 גטאות הכילו יותר מ-1,000 איש; 36 מהם הכילו עד 500 איש. רבים מן המגורשים חיו במהלך החודשים הראשונים בדירי חזירים, באורות וברפתות. כשמצאו לבסוף מגורים הולמים יותר, נאלצו 15 עד 18 איש לחלוק חדר אחד. ברוב המקומות לא היו אפילו אמצעי התברואה הבסיסיים ביותר; לא היו בנמצא חומרי ניקוי לחיטוי בסיסי או מים נקיים. שיעור התמותה היה גבוה ביותר, במיוחד במהלך החורף הראשון, 1941/2, שבו מתו כ-30-50 אחוזים מן האנשים עקב מגפת טיפוס שהשתוללה בגטאות ובמחנות.

סיפורי הניצולים והעדויות המוקדמות שזורים בתיאורים של מוות וסבל. רבים הסתובבו עירום ועריה; ילדים כוסו בסחבות או בעיתונים, שכן נאלצו למכור את בגדיהם תמורת מזון. גופות היו מוטלות בשדות, לאורך דרכי הצעידה, או לחלופין, נערמו לצד החיים בדירים. הקשיים והתלאות הוחרפו נוכח היותם של המגורשים בבחינת זרים מוחלטים; רק מעטים מהם שלטו בשפה האוקראינית. יתרה מזאת, כפי שצוין לעיל, מרבית היהודים המקומיים נרצחו כבר בידי איינזצגרופה D, כך שלא היה אל מי לפנות לעזרה. חוסר האונים היה מוחלט.

קשה להשוות את המצב בטרנסניסטריה לגירושים אחרים במזרח אירופה. בפולין, למשל, לפי הוראת היינריך ב-21 בספטמבר 1939 גורשו היהודים מבתיהם בשיעורים נרחבים יותר. אולם הם הופנו לקהילות יהודיות גדולות שהיו מסוגלות לקלוט אותם שכן הייתה להן תשתית מסוימת ומסורת חברתית. המצב בעיר כמו ורשה, שבה רוכזו מאות אלפי פליטים, היה איום ונורא, ועם הקמת הגטו אף החמיר. אך אפילו בתנאים מחרידים אלו היה שיעור המוות 12-15 אחוזים; בטרנסניסטריה הגיע מחיר הדמים ל-30-50 אחוזים במהלך החורף הראשון. המקרה היחיד שהוא בר-השוואה היה גירושם של יהודים מצ'כוסלובקיה, מאוסטריה ומגרמניה ללובלין בסתיו 1939, אולם זה היה גירוש בקנה מידה קטן יותר והוא נמשך חודשים ספורים בלבד.

חיי היומיום בגטאות ובמחנות

את שהייתם של המגורשים בטרנסניסטריה, במשך קרוב לשנתיים וחצי, אפשר לחלק לשלוש תקופות. הראשונה, מסתיו 1941 ועד אביב 1942, הייתה התקופה הקשה ביותר בעבור כל המגורשים, ובמהלכה מתו למעלה משליש מהם. התקופה השנייה נמשכה מקיץ 1942 ועד אביב 1943. בתקופה זו התפתח הארגון הפנימי והתייעל; המגורשים פיתחו מידה מסוימת

של כושר מחיה ויכולת עבודה. סיוע מן הקהילה היהודית הרומנית החל להגיע באופן סדיר יותר, והאינטרסים הפוליטיים של הרומנים החלו להשתנות. התקופה השלישית, מקיץ 1943 ועד מרס 1944, עם שובם של הסובייטים, הייתה חדורה תקווה יחסית ועם זאת מסוכנת ביותר. בעקבות הנסיגה עשו החיילים הגרמנים את דרכם חזרה דרך האזור. הם תקפו יהודים בגטאות ובמחנות וגרמו אבדות רבות בנפש. לעומת זאת, התוכניות להחזיר יתומים וקבוצות נוספות לרומניה החלו לשאת עתה פרי. לפיכך, בכל תיאור של החיים ב- 117 הגטאות והמחנות יש לתת את הדעת על תקופות אלו וכן על מצבים רבים ושונים ששררו בגטאות ובמחנות הרבים.

בעבור הפרט היו חיי היומיום תלויים בעיקר בגורמים חיצוניים – קרי, הצווים שהוציאו הרשויות הרומניות וטבעו הגחמני של השלטון המקומי. אולם גם גורמים פנימיים מילאו תפקיד חשוב בעיצוב גורלו של היחיד, דהיינו אישיותו של הפרט ואפשרות הפיכתה של ה"קולוניה" לקהילה יהודית, תכלית שלשמה נדרשו תחושת שייכות והזדהות קבוצתית עמוקה.

מבנה קהילת המגורשים ודפוסי התנהלותה היו שונים באופן ניכר מכפי שהיו בקהילותיהם הקודמות. חיהם היו עתה שונים בתכלית מן החיים שניהלו קודם לכן, אולם ניסיון העבר סייע במאמציהם ליצור חיי קהילה. קיומו של מנהיג מקובל, שנהנה מסמכות מסוימת או ניחן בכריזמה, שיפר את המצב. מנהיג סתגלן, בעל כושר אלתור ויכולת להשיג סיוע ולשפר את התנאים, היה גורם מכריע במאבק להישרדות.

מאמציו של ד"ר מאיר טייך, ראש קהילת סוקיבה, ממחיש את הדברים האמורים לעיל. כשלמד ד"ר טייך מראש עירו על הגירושים הקרבים, החל להכין את קהילתו לקראת הלא-ידוע. הוא ניסה להשיג מידע רב ככל האפשר לגבי המסלול, ובדק כיצד אפשר להקל ולרכך את התלאות הצפויות. הוא הצליח להשיג אמצעי תחבורה לאנשי קהילתו והצילם מן הצעדות הקטלניות. הוא השיג היתר להישאר זמן מה במוגילב ואיתר מקומות מחסה. הוא הקדים את אנשי קהילתו והגיע לעיר סרגורוד שבה היה אמור לקום הגטו ימים מספר לפני הקבוצה, וכך עלה בידו להכין בעבורם מקומות דיור.

ד"ר טייך לא היה הדוגמה היחידה. באופן טבעי הפכו אנשים מסוגו לראשי קהילות, לא בעקבות הצבעה, אלא כתוצאה מן המצב. אולם במקומות קטנים רבים מונו ראשי הגטאות בידי הפרפקט או בידי ראש העיר, ובכמה מן המקרים שירתו אישים אלו את הממונים עליהם ולא דווקא את בני קהילתם. מעמדו של ראש הקהילה יצר בעיות אתיות ומעשיות רבות. קודם הזכרנו את משימתם הרשמית של ראשי הקהילה ושל הוועדה שפעלה לצדו, כלומר – לספק את מכסת האנשים הנדרשת לעבודות כפייה. מרבית חברי הקהילה ניסו להתחמק מן העבודה, שהייתה מפרכת והיה בצדה שכר עלוב אם בכלל. במרבית המקרים היו אתרי עבודות הכפייה מרוחקים מאוד מן הגטו והעובדים חיו בתנאים קשים. חלק מאתרי עבודות

הכפייה היו נתונים תחת פיקוח גרמני, ורבים מן העובדים בהם נרצחו לאחר השלמת העבודה המיועדת.

במובן הזה דמתה משימתו של ראש הקהילה לתפקיד היודנראט בגטאות מזרח אירופה לפני הגירוש למחנות המוות. רבות משאלות המוסר שהטרידו את המנהיגים היהודים האלה היו דומות. כיוון שנאלצו לספק את מכסת העובדים המבוקשת, נדרשו תקנות לרישום ולפטור מעבודות כפייה. בכמה מן הגטאות נקבעו תקנות שוויוניות מחמירות ביותר כדי להבטיח השתתפות הוגנת בכוח העבודה. אולם תמיד היו יוצאים מן הכלל, ואכיפת החוקים עוררה עוינות רבה בקרב חברי הקהילה. סוגיה זו, יותר מסוגיות אחרות, המחישה את חוסר השוויון בקהילה, שכן רשת קשרים הייתה גורם חשוב ביותר בהגדרת מעמדו של היחיד בקהילה. מעטים, שהיו בעלי אמצעים, הצליחו להשתחרר מעבודות הכפייה תמורת תשלום. אולם מרבית היהודים היו עניים, ומעט המזון שהרוויחו בעבודתם היה אמצעי ההישרדות היחיד שעמד לרשותם. מי שהיו לו קשרים הדוקים עם ראש הקהילה או עם חברים מסוימים בוועדה הצליח לעתים קרובות להשיג עבודות קלות יותר, במנהלה או בשירותי הסיוע והרווחה. בסרגורוד, במוגילב ובכמה גטאות נוספים היו, בדרך כלל, בני עירו של ראש הגטו גם חברי הוועדה ומחזיקי התפקידים המרכזיים. במקרים רבים היו אלו בני משפחתו או חבריו הקרובים. עימותים בין קבוצות שונות ותלונות על ניצול המעמד נשמעו לא אחת, הן בזמן ההוא והן בעדויות מאוחרות יותר.

הצעדים הראשונים בארגון העצמי הובנו בהתאם לקהילות הבית. הסיוע לא היה מרוכז וקבוצות מגורשים שהצליחו להביא עמן כסף או חפצי ערך יכלו לסייע לנזקקים שבקרבתם יותר מקבוצות אחרות. מצבם של היהודים מבוקובינה הדרומית ומדורהוי היה טוב יחסית. הם היו הראשונים שהתארגנו והקימו שירותי סיוע. ד"ר טייך דיווח כי אסף 3,500,000 ל"י (המטבע הרומני) מאנשיו על-ידי ניכוי 10-2 אחוזים מכל אדם שהשתמש בשירותיו להעברת כספים (פעילות שהייתה בלתי-חוקית). סכום כסף זה שימש קרן למקרי חירום שונים. סיפורים דומים סופרו גם על המנהיגים בגטו מוגילב, שדמות המפתח בו הייתה חבר הקהילה מרדוץ, המהנדס זיגפריד יגנדורף. מאוחר יותר הטילה הוועדה מסים על אוכלוסיית הגטו.

לאור כל זאת אנו מוצאים במוגילב, בסרגורוד, בדורין ובמקומות נוספים הבדלים ניכרים בין קבוצות מגורשים שונות. גורמים אלו מעידים על חברה שבמרכזה עמדה קבוצת אנשים שהצליחו להסתגל לתנאים החדשים. היו ברשותם אמצעים מסוימים כדי להשפיע על הרשויות בחוץ וכן יוזמה להוציא אל הפועל רעיונות לפרויקטים של עבודה ושל סיוע. רשת קשרים מיקמה את שאר חברי הקהילה בהתאם, קרוב למרכז או סמוך יותר לשוליים. אף-על-פי-כן, מי שהיו במרכז ביקשו לסייע לקהילה כולה מכמה סיבות: למשל, כדי למנוע התפשטות מחלות, כגון מחלת הטיפוס, וכדי לשמור בהישג יד כמות ניכרת של אנשים במטרה לספק את מכסות העובדים הנדרשות. גם המסורת היהודית של עזרה וצדקה, וכן

תחושה עמוקה של זהות יהודית, היו מניעים חשובים לתוכניות הסיוע. במרוצת הזמן הפכו שירותים אלו להיות "כוללניים", ולא חולקו עוד במסגרת קהילת הבית, אולם חשיבותו של מארג הקשרים לא פחתה. במרבית הגטאות הקימו הוועדות שירותי סיוע חברתי, בתי תמחוי (שכנו "קנטינות"), מרפאות, בתי אבות ובתי יתומים. בכמה גטאות הקימו הוועדות קואופרטיבים – חנויות שבהן נמכרו מצרכים מסוימים, אך למעשה נועדו להסתיר מקור הכנסה חשוב של הקהילה: סחורות ששלחה ועדת הסיוע בבוקרשט נמכרו לאוקראינים, והרווחים שימשו לתמיכה במוסדות החברתיים. אף שהמאמצים ליזום את הסיוע הזה החלו בשלהי 1941, הם התפתחו לכלל מערכת מוסדרת יותר רק באביב ובקיץ 1942. רבים מן היהודים החלשים מתו במהלך אותו חורף בשל הקור, הרעב ומגפת הטיפוס. ד"ר טייך דיווח כי המגפה שהשתוללה באותו חורף גבתה את מחיר חייהם של 1,400 מבין 7,000 בני קהילתו (מספר זה כלל 1,800 יהודים מקומיים), כלומר 20 אחוזים מאנשי הקהילה. במקומות אחרים היה השיעור גבוה אף יותר.

הוועדות וראשי הגטאות שלטו בחיים מהיבט אחר. הרומנים לא התעניינו בחיים הפנימיים של קהילות היהודים, אולם הם החילו איסורים כלליים על עזיבת תחומי הגטו, על תנועת היהודים, ועל יצירת קשרים עם אנשים (בכלל זה בני משפחה) בגטאות ובמחנות אחרים. כמו כן הוטל איסור על כל סוגי התקשורת (מכתבים, חבילות, עיתונים וכדומה). למרות זאת שמרו הוועדות ויחידים על קשר עם בוקרשט בדרכים בלתי-חוקיות, באמצעות שירותיהם של אנשי סגל הצבא ואנשי עסקים שהפיקו רווח נאה מתפקידם כשליחים. הצעירים בגטאות פרסמו עיתונים משלהם והמשיכו לקיים פעילות ציונית פוליטית, כדי לשמר גילויים מחייהם בעבר ולהתגבר על תחושות הבדידות והייאוש. קיימות עדויות לכך מגטאות דורין וסרגורוד, וכן עדויות בעל-פה על קיומם גם בגטאות אחרים.

עיתון בשם "קורייר" ראה אור בדורין בין החודשים אפריל-ספטמבר 1943. הוא הופץ באופן מחתרתי מבית לבית, וקוראיו נתבקשו להשמיד את הגיליון לאחר קריאתו. מאמרים, שירים ותיאורים של חיי היומיום הועתקו ביד בשקדנות, ואף קריקטורות ותשבצים נכללו בגיליונות העיתון. מבין הגיליונות שהוברחו לבוקרשט שרדו שישה. הביקורת על הרומנים הייתה מרומזת בלבד במסגרת סיפורים קצרים ואנקדוטות, אולם ההתייחסויות היו נהירות לקוראים. שירים וחרוזים התייחסו למגוון היהודים בגטו: על אימהות שאיבדו את ילדיהן, על הרעב שרדף רבים יום וליל ועל גורלם של אלו שלא היה בידם ולו המינימום הדרוש כדי לשרוד. אולם העיתון, שנכתב, נערך והופץ בידי צעירי הקהילה, הביע גם אופטימיות ותקווה. האביב זימן הזדמנות לבטא כמיהה לאהבה; התלאות והקשיים לא ביטלו את יפי הטבע. נוסף על כך כלל העיתון כתבות רציניות על הרכב אוכלוסיית הגטו בדורין ועל בעיותיה החברתיות. אין זו קהילה של ממש, טען אחד המאמרים, אלא קהילה מלאכותית. נושא אחר היה תפקידה של

משטרת הגטו, שהיה עליה לספק עובדים לז'נדרמריה. המאמר הביע צער עמוס על כך, לצד הבנה ואף אהדה.

כמה מחברי הוועדה התנגדו נחרצות לרעיון העיתון כולו. הם חששו ממה שיקרה אם יגלו אותו השלטונות. ראש הקהילה ניסה למנוע את הוצאתו, אך בלא הצלחה. אמצעי הפצתו של העיתון הוסתרו אף מן הקהילה עצמה. לרוע המזל התגלה העיתון על-ידי הז'נדרמריה, ורק תשלום "שוחד שמן" ששילם ראש הקהילה הבטיח את שתיקתם של הז'נדרמרים הרומנים. כך הסתיימה הרפתקת העיתון.

פעילות נוספת שהוועדה וראשה ראו בה סכנה הייתה פעילותן של תנועות הנוער הציוניות. תיאור על פעילות כזו קיים מסרגורוד, שם הצליחה תנועת "הנוער הציוני" לשמר את פעילותה במשך כל שנות קיומו של הגטו. גם חברי תנועה זו הוציאו לאור עיתון, שהיה מיועד בעיקר לחברים, וכציונים ניסו לגייס את הצעירים להצטרף לתנועתם. חלק ניכר ממאמצייהם הוקדש לחינוך היתומים ולהפחת תקווה בנשמותיהם האומללות. הנושא היה "עלייה לארץ-ישראל". בתחילה זכו הצעירים בתמיכת הוועדה, ובייחוד בתמיכתו של ד"ר טייך, אולם כשהחלו למתוח ביקורת על חבריה גבר המתח והאחרונים החלו להפגין יחס אמביוולנטי.

הפרט בגטאות ובמחנות עמד תמיד על המשמר: היה עליו להישמר פן יגורש; היה עליו להימנע במידת האפשר מן התנאים הקשים של עבודות הכפייה, ועם זאת היה עליו לעבוד כדי להשיג מזון ולהימנע מחיכוכים מיותרים עם השלטונות היהודיים והלא-יהודיים גם יחד. אמנם חייו נשלטו על-ידי חוקים רבים ותלאות שונות, אולם בד בבד ניתן לומר כי אישיות, כוח רצון וסתגלנות היו גורמים מכריעים להישרדות.

בגטאות ובמחנות הקטנים, שם היו הסיוע ותמיכת הקהילה רופפים יותר, נודע משנה חשיבות למאמצי הישרדות של הפרט. רבות מן העדויות מספרות כיצד הצליחו אנשים להציל את עצמם, באילו אמצעים נקטו, מאילו סכנות נמנעו. הצורך בידיים עובדות בכפרים במהלך חודשי הקיץ של 1942 ו-1943 סיפק הזדמנות לעבוד תמורת מזון בתנאים נסבלים יותר.

באופן כללי, יוזמתן של קבוצות קטנות ושל יחידים לעקוף את התקנות ולהתרחק ככל האפשר מן התנאים האיזמים במחנות ובגטאות לתנאים טובים מעט יותר, הגבירו את סיכויי ההישרדות בטרנסניסטריה. הודות לעובדה שהיה אפשר לשחד את השלטונות הרומניים וכי מסתיו 1943 הגיע השינוי במצב הפוליטי גם לטרנסניסטריה, גברו סיכוייו של מי שהצליחו לשרוד את חורף 1943 להינצל. מסוף שנת 1942 היו הרומנים להוטים פחות למסור יהודים לידי הגרמנים, בין לעבודות כפייה ובין להריגה.

סיוע הוועדה בבוקרשט

תיאור מאמצי ההצלה, הסיוע והסעד שנשלחו לטרנסניסטריה מהווה חלק מתולדות יהדות רומניה, ובכלל זה המגורשים בטרנסניסטריה. הקהילה היהודית הרומנית הייתה היחידה באירופה שארגנה תוכנית הצלה בקנה מידה כזה. יוזמת התוכנית הייתה ועדת הסיוע המיוחדת, שבאופן טכני הייתה חלק ממרכז יהדות רומניה (Centrala Evreilor din Romania), אך למעשה הייתה קבוצה במועצת תיאום יהודית בלתי-לגלית שהקימו האישים היהודיים הבולטים ברומניה, ביניהם פילדרמן, וילהלם פישר, מישו בנבנישתי - יו"ר התנועה הציונית, הרב אלכסנדר שפרן ורבים אחרים. אישים אלו עשו כל שביכולתם כדי לסכל את תוכניתם של הנאצים לגרש את יהודי רומניה למזרח וכדי להקל על המחסור החומרי של הקהילות היהודיות. הסיוע למגורשים בטרנסניסטריה היה חלק בלתי נפרד מעבודתה של מועצה זו. מבחינה פוליטית ביקשו אנשי המועצה לאלץ את הממשלה הרומנית לשנות את מדיניותה כלפי המגורשים ולהחזירם לרומניה. לשם כך יצרו קשר עם ארגונים יהודיים בינלאומיים (כגון הקונגרס היהודי העולמי, ארגון הג'וינט, הארגון הציוני העולמי) ועם הצלב האדום הבינלאומי, והציעו לשלוח את המגורשים לפלשתינה לאחר שובם לרומניה. אנשי המועצה ניצלו את האמביוולנטיות הגוברת בציבור הרומני ובממשלה הרומנית בנוגע לברית עם הנאצים. פילדרמן היה אחראי להיבט החוקי של המאבק, ודאג להצביע על אי-חוקיותם של הצעדים שננקטו נגד היהודים. הרב שפרן ועמיתיו הדגישו את ההיבט המוסרי, בניסיון לגייס את תמיכת הכנסייה, וכן את תמיכתן של רעיית אנטונוסקו ושל הלנה מלכת רומניה, בטענה שהצעדים הבלתי-אנושיים הננקטים נגד היהודים נוגדים הן את המסורת הנוצרית והן את המסורת הרומנית. הצורך המידי לספק סיוע חומרי כדי להקטין את מחיר הדמים ואת הסבל הכללי נתפס, כמובן, כתחום האחריות הראשון במעלה בעיני כל המעורבים בדבר. כשהגיעו הידיעות הראשונות על מעשי הטבח והפוגרומים לבוקרשט, הופנו ליון אנטונוסקו קריאות לסייע ליהודים הסובלים ממעשי הזוועה. למרבה הצער, תשובתו החיובית הראשונה ניתנה רק בדצמבר 1941, כשכבר עמד גל הגירושים הגדול הראשון לפני סיומו. נדרשו עוד שלושה חודשים בטרם הביע אלכסיאנו, מושל טרנסניסטריה, את הסכמתו לתוכנית הסיוע. כוונותיה האמיתיות של הממשלה בלטו נוכח המכשולים הביורוקרטיים שהציבה עם החלת התוכנית. סכומי כסף גדולים שנשלחו דרך הבנק הרומני לא הגיעו כלל ליעדם. כך עלה גם בגורל הכסף שנשלח באופן בלתי-חוקי, באמצעות שליחים שקיבלו 10-15 אחוזים מן הסכום שהעבירו. השימוש בערוצים מעין אלו להעברת כספים היה כרוך בסיכון, שכן הן השולחים והן המקבלים היו נתונים לחסדי השליחים. הטיפול בסיוע בדרך זו עודד שחיתות לא רק מצד הרומנים, אלא גם בקרב המנהיגים היהודים. נשמעו תלונות רבות כי ראשי הוועדות וחבריהן מנצלים לרעה את זכויותיהם ומשתמשים בכסף למטרותיהם. קשה לקבוע כמה כסף הגיע בסופו של דבר לידי הקהילות היהודיות.

שינוי משמעותי בתוכנית הסיוע התרחש במהלך 1943, לאחר ביקור המשלחת הראשונה של יהודי רומניה בטרנסניסטריה בדצמבר 1942. מטרתה הרשמית של המשלחת הייתה לבחון דרכים לשיפור חלוקת הסיוע ולייעול השימוש בו. חברי המשלחת ביקשו לבסס קשרים ישירים עם המגורשים ועם מנהיגיהם, ולבחון מקרוב את צורכיהם ואת הדרכים הטובות ביותר לספקם. לעבודת המשלחת נודעה חשיבות רבה. היא סייעה בשיפור חלוקת הסיוע שהעניקו השלטונות הרומניים וראשי הקהילות היהודים. סכומי הכסף והסחורות שנשלחו לטרנסניסטריה גדלו, והקשרים הישירים בין חברי המשלחת למגורשים הגבירו את התקוות ורוממו את רוחם של רבים; הם חשו כי לא ננטשו לחלוטין.

במרצת השנים הסתכם הסיוע ששלחה הוועדה לטרנסניסטריה בחצי מיליארד ל"י בכסף ובסחורות (כ- 700,000 דולרים אמריקניים על-פי שער החליפין ב-1943). היה זה, לכל הדעות, מאמץ חשוב ומשמעותי של יהודי רומניה.

בקיץ 1943 החלו להתממש התוכניות להחזרת קבוצות מסוימות של מגורשים מטרנסניסטריה. הקשיים הכרוכים בארגון הפינוי המחודש היו עצומים. היעדר מידע מדויק על רבים מן המגורשים, התקדמות הכוחות הסובייטיים והסתייגות הנאצים – כל אלה טמנו בחובן סכנות רבות. אולם התוכנית הוצאה אל הפועל. כ- 1,000 יתומים היו בין המפונים, חלקם הצטרפו בשלב מאוחר יותר למבצעי העלייה הבלתי-לגלית לפלשתינה בהנהגת משלחת מן היישוב. המקרה של מגורשי טרנסניסטריה היה ייחודי גם במובן הזה. הם פונו בה בעת שבאזורים אחרים תחת השלטון הנאצי נמשכו מעשי הרצח במלוא עוזם.

סוף דבר

מקרה טרנסניסטריה ממחיש עד כמה נתמכה האנטישמיות המסורתית כפי שבאה לידי ביטוי במדיניות הרומנית, שעל-פיה הפך סילוק היהודים לחלק מרכזי באסטרטגיה לאומית רדיקלית, על-ידי מדיניות הרצח הגרמנית. פעולות האיינזצגרופן בשטחים הסובייטיים הכבושים עודדו והעניקו תוקף לשאיפות הרומניות, שמנהיגיה הגדירו במונחי אינטרס לאומי והצדיקו אותה על-ידי התייחסות לתגובת היהודים להשתלטות הסובייטית בקיץ 1940. מספרם הרב יחסית של הניצולים בטרנסניסטריה בהשוואה למספרם בשטחים שבכיבוש גרמני ישיר מוכיח כי למרות התנאים הקשים, האכזריות וההתנהגות הבלתי-אנושית, העובדה שלא הייתה בנמצא תוכנית השמדה שיטתית אפשרה את הישרדותם של כ- 40 אחוזים מן היהודים.

תוכניות לעזרה ולסיוע עצמיים היו גורם חשוב נוסף. ההתארגנות היהודית העצמית בטרנסניסטריה הקלה על חיי המגורשים ותרמה רבות לסיכויי הישרדותם. אולם בד בבד היא חשפה את המתחים החברתיים בקהילה ואת פגיעותו של הפרט שהיה נטול קשרים להנהגה המרכזית וחסר אמצעים לשיחוד השלטונות. מצב דומה התקיים ברבות מן הקהילות

היהודיות ברחבי אירופה הכבושה. בטרנסניסטריה, כבקהילות יהודיות אחרות, היו תנועות הנוער הציוניות גורם מרכזי בקיום פעילויות חינוכיות, אולם הן נזקקו לשיתוף פעולה מצד מנהיגי הקהילה לשם טיפול באלפי היתומים בבתי ילדים. לבסוף, העלאת אפשרות ההגירה לפלשתינה סיפקה עידוד והפיחה תקווה לעתיד שונה.

מקור: בשביל הזיכרון, מס' 38, 2000. ע"מ 38-49.